

УДК 342
ББК 67.400

**МАСОИЛИ РИОЯИ
ҚОИДАҲОИ ЗАБОНӢ ДАР
КОНСТИТУТСИЯИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ВОПРОСЫ СОБЛЮДЕНИЯ
ЯЗЫКОВЫХ ПРАВИЛ В
КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

**THE ISSUES CONCERNED
WITH OBSERVANCE OF
LANGUAGE RULES IN
TAJIKISTAN REPUBLIC
CONSTITUTION**

*Мухторов Киromиддин Тоҷиевич, н.и.ҳ.,
доцент, мудири кафедраи ҳуқуқшиносии
МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

*Мухторов Киromиддин Тоджиевич,
канд.юр.наук, доцент, зав. кафедрой
юриспруденции ГОУ “ХГУ имени академика
Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)*

*Mukhtorov Kiromiddin Tojiyevich, candidate of
juridical sciences, Associate Professor, chief of
jurisprudence department under SEI “Khujand
State University named after academician
B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: mkt-1977-20@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: конститутсия, муқарратроти конститутсия, забони конститутсия, забони расмӣ, техникаи забонӣ, расмиёти қонунгузорӣ, қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ

Забони Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсури муҳимми соҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ ва яке аз асосҳои раванди қонунгузори Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Такмили забони Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси талаботи забони қонунгузори кишвар дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қоидаҳои нави имлои забони тоҷикӣ таҳлил гардида, муҳимияти татбиқи ҳуқуқҳои бадастомада асоснок карда шудаанд. Муқаррар карда шудааст, ки яке аз талаботи муҳимми таҳияи конститутсия ин риояи техникаи забонӣ ва дуруст истифода намудани истилоҳоти ҳуқуқӣ дар он ба ҳисоб меравад. Дар сурати ба миён омадани фаҳмиши духӯраи онҳо моҳият ва тайноти конститутсия метавонад тағйир ёбад.

Ключевые слова: конституция, конституционные положения, язык конституции, официальный язык, языковая техника, законодательный процесс, правила грамматики таджикского языка

Язык Конституции Республики Таджикистан рассматривается как важный элемент отрасли конституционного права и одна из основ законодательного процесса Таджикистана. Совершенствование языка Конституции Республики Таджикистан анализируется на основе языковых требований законодательства страны о нормативно-правовых актах и новых правил грамматики таджикского языка, также обоснована важность полученных выводов. Установлено, что одним из важных требований к подготовке конституции является соблюдение языковой техники и правильное использование в ней правовой терминологии. В случае двойственного восприятия норм конституции нарушаются её сущность и значение.

Key-words: Constitution, Constitutional provisions, language of Constitution, official language, language technique, legislative process, grammar rules of the Tajik language

The language of Tajikistan Republic Constitution is considered to be an important element of the Constitutional law branch and one of the grounds of the legislative process of Tajikistan. The perfection of the language of Tajikistan Republic Constitution is analyzed on the basis of linguistic requirements of the country's legislation related to normative-legal instruments and new rules of Tajik language grammar; the importance of the conclusions obtained being substantiated as well. It is established that one of the important requirements to preparation of the Constitution is an observance of linguistic technique and proper usage of legal terminology in it. In case of ambiguous perception of the norms of the Constitution its essence and significance are broken.

Коршиносони ЮНЕСКО соли 1953 чуди намудани ду мафҳум «забони давлатӣ» ва «забони расмӣ»-ро тавсия дода буданд, ки тибқи он забони давлатӣ ҳамчун «забони иҷроқунандаи функсияи интегратсионӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар доираи давлати муайян ҳамчун рамзи давлат» ва забони расмӣ бошад, ҳамчун «забони идорақунии давлатӣ, қонунгузорӣ ва истехсолоти судӣ» маънидод шудааст.[1].

Дар дунё 178 давлат соҳиби забони давлатӣ ё худ расмӣ мебошад. Аз онҳо баъзеяшон як забони давлатӣ (Албания, Фаронса, Украина, Олмон, Литва, Тоҷикистон, Узбекистон), гурӯҳи дигарашон беш аз як забони давлатӣ (Белоруссия, Белгия, Финландия, Афғонистон, Парагвай, Боливия, Ҳиндустон, Шветсария, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ) доранд. Дар як идда давлатҳо (Ироқ, Италия, Испания, Русия) забони умумидавлатӣ ва забонҳои давлатӣ барои минтақаҳои алоҳида амал мекунанд. Инчунин дар дунё давлатҳои вучуд доранд, ки (ИМА) дар онҳо забони умумидавлатӣ мавҷуд набуда, танҳо ба қисматҳои алоҳидаи он мансуб мебошад. Дар гурӯҳи муайяни давлатҳо (Австралия, Эритрея) забони давлатӣ вучуд надорад.

Маъмулан, забони давлатӣ ё худ конституционӣ забони аксарияти аҳоли эътироф гардида, конститутсия низ бо он забон таҳия ва қабул карда мешавад. Дар таҷриба ҳолати баръакс низ ба назар мерасад. Масалан, дар Ирландия бо забони ирландӣ ҳарчанд сеяки аҳоли гуфтугӯ кунанд ҳам, он забони давлатии яқум эътироф шуда, конститутсияи давлат бо забони ирландӣ қабул гардидааст. Бо вучуди бо забони англисӣ сухан гуфтани аксари аҳолии ин давлат, забони англисӣ дар ин мамлакат забони давлатии дуҷум пазируфта шудааст.

Давлатҳое, ки дорои якчанд забони давлатӣ ҳастанд, худ забони давлатии яқумро муқаррар кардаанд, ки конститутсияи ин давлатҳо бо ҳамин забон таҳия ва қабул карда мешавад. Масалан, дар Ҳиндустон 447 забон ва 2000 лаҳҷа амал мекунанд, ки аз он 22-тояш забони расмӣ (scheduled languages) эътироф шудааст. Конститутсияи Ҳиндустон бошад, танҳо бо ду забон – ҳиндӣ ва англисӣ расман қабул карда шудааст.

Барои эътирофи конститутсия аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ универсалӣ ва локалӣ бошад одатан зарурати бо забони расмӣ корбарии ин ташкилотҳо тарҷума намудани конститутсияҳои давлатҳои узв ба миён меояд. Айни ҳол забонҳои расмӣ СММ – англисӣ, русӣ, фаронсаӣ, испанӣ, арабӣ, хитой; Шӯрои Аврупо – англисӣ, фаронсаӣ; ИДМ – русӣ; СААД (ОДҚБ) – русӣ; ГУАМ (Созмон оид ба демократия ва рушди иқтисод) – англисӣ, русӣ; СҶШ (ШОС) – русӣ, хитой; НАТО (Созмони Шартномаи Атлантики Шимолӣ) – англисӣ ва фаронсаӣ мебошанд, ки давлатҳои узви ин созмонҳо низ конститутсияҳои худро бо яке аз ин забонҳо тарҷума намудаанд.

Дар моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, №553 «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [2] муайян гардидааст, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони давлатӣ таҳия ва қабул карда мешаванд. Дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба забонҳои дигар тарҷума карда

мешаванд. Мафҳуми «забонҳои дигар» дар ин модда мушаххас карда нашуда, таҳти он метавонад забони миллатҳои шумораашон назаррас ва ё забонҳои, ки бо он таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст, фаҳмида шавад.

Матни расмӣ Конститутсияи Тоҷикистон аз соли 1994 бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ таълиф мешуд. Баъдтар, аз соли 1999 ин ҷониб ҷопи Конститутсияи Тоҷикистон бо се забон – тоҷикӣ (забони давлатӣ), забони русӣ (забони муоширати байни халқҳо) ва англисӣ (забони байналхалқӣ) сурат гирифт. Аз соли 2009 бошад дар робита бо қабул шудани қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо ду забон: тоҷикӣ ва русӣ ҷоп мешавад.

85,4% аҳолии Тоҷикистонро тоҷикҳо, 11,69%-ро ўзбекҳо, 2,07%-ро қирғизҳо ва 0,17%-ро русҳо [3] ташкил медиҳанд. Ба забони русӣ ҷоп шудани Конститутсияи Тоҷикистон тибқи қ.2, м.3 Конститутсия баёнгари ҷун забони муоширати байни миллатҳо эътироф шудани он мебошад.

Лозим ба тазаккур аст, ки дар моддаҳои 38, 39 ва 40 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 март соли 2009, № 506 «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [4] аз ҷумла, талабот ба забони конститутсия – забонӣ, истилоҳот ва сабку услуби санади меъёрии ҳуқуқӣ оварда шудаанд, ки иҷрои онҳо ҳатмӣ арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тавр, мутобиқи талаботи забонӣ матни конститутсия бояд ба забони давлатӣ таҳия ва қабул карда шавад. Забони давлатӣ дар Тоҷикистон мутобиқи қисми 1, моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, №553 «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [2] забони тоҷикӣ мебошад. Яъне, нусхаи аввалини Конститутсия барои муҳокима ва қабул бояд бо забони тоҷикӣ таҳия ва пешниҳод карда шавад.

Матни конститутсия бояд мухтасар, бо забони сода ва равану фаҳмо баён карда шавад, ки тафсири ҳархелаи меъёрхоро истисно намояд ва зимни ин услуби расмӣ забони адабӣ ва истилоҳоти ҳуқуқӣ риоя гардад.

Ин гуна таваҷҷуҳ ҳанӯз соли 1993-1994 дар рафти кори Комиссияи конститутсионӣ баробари даст кашидан аз истифодаи калимаи «Сарқонун» ҳамчун номи конститутсия, истифодаи калимаҳои «додгоҳ» ба ҷойи «суд», «додситон» ба ҷойи «прокурор» ва «додситони кул» ба ҷойи «прокурори генералӣ» оғоз шуда буд. Истилоҳоти ҳуқуқии универсалӣ дар шакли умумиэътирофшудаашон истифода бурда мешаванд.

Мувофиқи тағйироту иловаҳои соли 1999 мафҳуми «волидайн» бинобар вожаи арабӣ буданаш дар қ. 2 моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мафҳуми «падар ва модар» иваз карда шуда буд. Ё худ соли 2016 истилоҳи «туризм» дар қисми якуми моддаи 38 ба калимаи «сайёҳӣ» тағйир дода шуд.

Истифодаи истилоҳоти мувофиқи ҳуқуқӣ дар конститутсия талаботи навбатии қонун буда, тақозо мекунад, ки истилоҳоти ҳуқуқӣ бояд бо истифода аз калима ва ибораҳои оммафаҳм тартиб дода шаванд. Масалан, бо вориднамоии тағйиру иловаҳои соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми чоруми моддаи 7 бо дарназардошти истифодаи амалиашон ба ҷойи калимаҳои «марзиви маъмури» калимаҳои «маъмурию худудӣ» истифода шудааст. Сабабаш дар он аст, ки калимаи «марз» бештар сарҳад, хати сарҳадро ифода намуда, «худуд» бошад, нисбатан маънои васеъ дошта, тамоми худуди давлат – хушкӣ, обӣ ва ҳавоиро дар бар мегирад.

Мувофиқи талабот ҳар як истилоҳи конститутсия бояд як маъноро ифода намояд. Дар

ҳолати зарурати дақиқ намудани истилоҳот ва мафҳумҳои дар конститутсия истифодашуда моддае (қисме, банде) оварда мешавад, ки дар он моҳияти ин истилоҳоту мафҳумҳо шарҳ дода мешаванд. Масалан, дар қисми 1 моддаи 22 оварда шудааст, ки “Манзили шахс дахлнопазир аст” ва барои шарҳу тавзеҳи истилоҳи “дахлнопазир” дар қисми дуҷуми ҳамин модда муайян шудааст, ки “Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил махрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст”[5].

Истилоҳоти махсус мумкин аст дар конститутсия танҳо бо ҳамон маъно истифода гарданд, ки онҳо дар соҳаи дахлдор низ ба ҳамон маъно истифода мешаванд. Масалан, вобаста ба он ки вожаи “иттиҳодия” назар ба истилоҳи “ташкilot” васеъ аст, тамоми намуди созмонҳои динӣ, аз ҷумла, ташкilotҳои диниро фаро мегирад, ҳамчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ” истилоҳи “иттиҳодия” истифода шудааст, ҳини вориднамоии тағйиру иловаҳои соли 2016 ба қисми 4 моддаи 8 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон калимаи “ташкilotҳои” ба “иттиҳодияҳои” иваз карда шудааст. Ба ин монанд, ҳолатҳои дигаре низ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасанд, ки дар мавриди такмили он ба инобат гирифта нашудаанд. Ин ҷо сухан дар бораи истифодаи вожаи “тадбирҳо” меравад, ки дар қисми 2 моддаи 29 барои ифодаи “маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоии озоишта” истифода шудааст. Аммо дар қисми 1 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 май соли 1998, №612 «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоӣҳо, намоишҳо ва роҳпаймоӣҳои озоишта» [6] бошад барои ин ифода вожаи “намоишҳо” пешниҳод карда шудааст. Ба ақидаи мо ба ҷои калимаи “тадбирҳо” мафҳуми “намоишҳо”-ро истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад.

Мисоли равшани дигар ин истифодаи калимаи “раҳпаймоӣ” дар қисми 1 моддаи 29 мебошад, ки он дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 май соли 1998, №612 «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоӣҳо, намоишҳо ва роҳпаймоӣҳои озоишта» ҳамчун “роҳпаймоӣ” оварда шудааст. Дар ҳар ду ҳолат ифодаи эътироз нисбат ба сиёсати давлат тавассути роҳпаймоӣ омадааст. Решаи “роҳ”-ро дар ин вожа қонунгузор дар шакли оммавиаш истифода намуда, тақозо мекунад, ки на Қонуни №612 ба Конститутсия, балки Конститутсия ба ин қонун пайравӣ кунад. Ин ҳолат волоияти Конститутсияро таҳдид намекунад.

Талаботи дигари қонун дар он аст, ки истилоҳоти махсус бояд дар конститутсия ва ё санади меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ шарҳ дода шавад. Масалан, истилоҳи “сензура” дар қисми 3 моддаи 30 Конститутсия овардашуда тибқи Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маънои “қатъиян манъ будани назорати мазмуну мундариҷаи рӯзномаю маҷаллаҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар кишвар” [7] зикр гардидааст. Лозим ба таъкид аст, ки вожаи лотиниасоси мазкур, яъне “сензура” дар забони тоҷикӣ муодили комилиёр надорад, аз ин лиҳоз бе ҳамгун (алтернатива) истифода бурда шудааст.

Талабот ба сабку услуби конститутсия бошад нораво будани истифодаи калимаву ибораҳо зеринро тақозо мекунад:

Забони гуфтугӯи халқӣ (лаҳҷавӣ, шевагӣ ва ғайра), ифодаҳои маҷозӣ ва пуробуранг.

Муродифҳо дар мафҳумҳои (истилоҳоти) гуногуни ҳаммаъно. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин истилоҳоти гуногуни ҳаммаъно (синонимҳо) ба монанди “соҳибхитӣрӣ” ва “истиклолият” дар моддаҳои 1, 7, 46, 64 ва 67 истифода бурда шудаанд, ки вобаста ба мавқеи истифодабарияшон бамавқеъ арзёбӣ мегарданд. Масалан, вожаи “соҳибхитӣрӣ” дар моддаи 1 ва калимаи “истиклолият” дар моддаҳои 46, 64 ва 67 дар

шакли танҳо, ҳамчун истилоҳҳои ифодакунандаи як маъно истифода шудаанд, вале дар қ. 3 моддаи 7 “Соҳибхитиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин менамояд” ҳамчун истилоҳоти гуногуни ҳаммаъно нораво дар як ҷо омадаанд.

Бинобар ин ихтисор намудани яке аз ин вожаҳо дар меъёри мазкур метавонад мантики онро аз хоҳишҳои ҳифз намояд.

Талаботи дигари забонии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тибқи м.51 Қонуни №1414 ин истифодаи калима ва истилоҳоти бегонаи ғайримаъмул дар сурати дар забони давлатӣ мавҷуд будани чунин калима ва истилоҳот ба ҳисоб меравад. Пӯшида нест, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин истилоҳоти бегона, хусусан, арабиасос то ҳанӯз мавҷуданд. Масалан, дар қ. 1 моддаи 23 калимаҳои “муросилот”, “мухобирот” истифода бурда шудаанд, ки тибқи тафсири “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ин вожаҳо ба маънои “ба ҳам мактубнависӣ” ва “хабар расонидан ба ҳамдигар, хабар додан ва хабар гирифтани ду тараф бо воситаи телеграф ё телефон” [8] омадаанд. Вале аз сабаби дар қонунгузори соҳавӣ дар чунин шакл истифода шуданашон ва ҳамчунин набудани вожаҳои мувофиқ ба онҳо ин истилоҳҳо то имрӯз иваз карда нашудаанд.

Ба ҳамин монанд, тибқи талаботи моддаи 51 Қонуни №1414 истифодаи ибора ва таркибҳои норавшан (муғлақ), мулоҳизот, хитобу даъватҳои умумӣ, калимаи истилоҳоти ихтисоршуда (аббревиатура) ва истилоҳоти ғайримаъмул дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ нест.

Тибқи банди 6 моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, №553 «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳангоми истифодаи забони давлатӣ риояи муқаррароти қоидаҳои имлои забони адабӣ ҳатмӣ мебошад. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ аз давраи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз ду маротиба (1998, 2011) иваз гардида, дар онҳо баъзе қоидаҳо тағйир ёфтаанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қоидаи имлои соли 1998 таҳия шуда, дар асоси қоидаи имлои нави забони тоҷикӣ аз 2011¹ тағйир дода шудааст. Аз ин ру, бо мақсади таҳрир ва ҳамгун сохтан ба қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ соли 2011, соли 2016 дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон калимаи “он” ба калимаи “ӯ” иваз карда шуд.

Баробари талаботи имлоӣ нисбат ба конститутсия риоя намудани талаффузи дурусти истилоҳот ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ низ муҳимияти ба ҳуд хосро дорад, ки ин ҳолат хусусан дар таҷрибаи конститутсияшиносии Тоҷикистон равшан мушоҳида мешавад.

Ҳамакнун он, ки калимаи “конститутсия” дар забони латинӣ ва ҳамчунин забону шеваҳои англисӣ “constitution” яъне, “конститутсия” навишта ва ҳамин монанд талаффуз карда мешавад. Вобаста ба хусусиятҳои хоси забонӣ ин истилоҳ дар забони русӣ бошад “конституция” навишта шуда, “канституция” талаффуз карда мешавад.

Боиси таассуф аст, ки чунин одат имруз дар суҳанҳои мардуми тоҷик низ васеъ истифода шуда, ба меъёри муқаррарӣ мубаддал гардидааст. Ҳарчанд ин ҳолат маънии ин санади қувваи олии ҳуқуқидоштаро коста нагардонад ҳам, вале бо мақсади ихтилоф

¹ Ниг.: Имлои забони тоҷикӣ. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1998, №355 тасдиқ шудааст. Душанбе: Ирфон, 1999; Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011, №458 тасдиқ шудааст. Душанбе: Шарқи Озод, 2011.

наовардан ба принципҳои конституционӣ ва мусоидат ба бузургдошти забони давлатӣ дар кишвар бояд риоя гардад.

Хулоса, дар доираи як рӯҷӯи мухтасари илмӣ муайян карда шуд, ки Конститутсияи кишвар ҳанӯз ба тақмили забонӣ эҳтиёҷ дорад. Натиҷаи таҳлил ва хулосаҳои бадастомада дар доираи ин мавод метавонанд ба гурӯҳҳои кории минбаъда ҷиҳати таҳияи лоиҳаи тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун дастур хизмат намоянд.

Пайнавишт:

1. *Мухторов К.Т. Муқаддимаи конститутсияшиносӣ. Монографияи илмӣ.- Хучанд: Нури маърифат, 2019. -128 с.*
2. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, №553 «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №9-10, мод. 546*
3. *<https://www.stat.tj/>*
4. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, № 1414 “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017,№5, қ.1, мод. 271*
5. *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Бо тағйири иловаҳои соли 2016). Душанбе, 2016*
6. *Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 майи соли 1998, №612 «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳнамоиҳои осоишта» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли1998, №10, мод.109.*
7. *Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери таҳрири Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор М. А. Маҳмудов. Душанбе, 2008. - 520с.*
8. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. М.: Науриёти «Советская энциклопедия». 1969. [Варианти электронӣ]*

Reference Literature:

1. *Mukhtorov K.T. Introduction into the Pattern of Constitution. Scientific monograph. – Khujand: Light of Enlightenment, 2019. – 128 pp.*
2. *TR Law from October 5, 2009, #553 “On State Language of Tajikistan Republic // Tidings of Majlisi Oli (Supreme Council) of Tajikistan Republic. 2009, ## 9 – 10, - p. 546.*
3. *<https://www.stat.tj/>*
4. *TR Law from May 30, 2017, #1414 “On Normative-Legal Instruments” // Tidings of TR Majlisi Oli. 2017, #5, part 1, mod. 271.*
5. *TR Constitution (With alterations and addenda of 2016). – Dushanbe, 2016.*
6. *TR Law from May 22, 1998, #612 “On Assemblies, Meetings, Demonstrations and Peaceful Marches” // Tidings of TR Majlisi Oli, 1998, #10, - p. 109.*
7. *Scientifico-Popular Commentaries to Constitution (TR Basic Law). – Dushanbe, 2008. – 520 pp.*
8. *Tajik Language Dictionary (the X-th up to the Beginning of the XX-th cc.). In two volumes. Under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A. Kapranov, R.Khoshim, N.A. Masumi. – M.: “Soviet Encyclopedia”. 1969 [Electronic variant].*